

8. Egyéb, biztosan egyik kategóriába sem sorolható nevek:

Czipó Kovács (1755); *Koja Halasi* (1780); *Hantzko Szemerei* (1818)

A református felekezetben a hivatalos bejegyzésnél is igen gyakran használták a megkülönböztető neveket, főleg a nagyon gyakori családnevek esetében. Több megkülönböztető név (főleg a betűnevek közül) öröklődött, de ezek jelölése nem minden alkalommal történt következetesen.

RAÁTZ JUDIT

A helynevek és helynévtípusok egy fajtája a Nyugat-Dunántúlon

A névtannak a földrajzi nevekkal foglalkozó ága igen gazdag tipológiákban. Ezek természetüknél fogva a teljes tulajdonnévi alakot vizsgálják, és ennek során a rendelkezésükre álló névkincset rendszerezik.¹ A tipizálás azonban önmagában kevésbé mutat rá arra az összefüggésre, miként épül be az így megismert szófaji részegység főként jelentéstani vonatkozásban a nyelv szókészletének egészébe, és milyen változásoknak részesei. Véleményem szerint erről gazdagabb tudást a helynevek szótéstét részben alkotó földrajzi köznevek vizsgálatával szerezhetünk. Ilyen munka elindítására tettem kísérletet a Pais Dezső emlékére rendezett zalaegerszegi névtudományi konferencián a Növénynevek Vas megye földrajzi neveiben című előadásomban.² Akkori munkám arra korlátozódott, hogy számba vegyem, a táj növényzetét alkotó fajták és egyedek közül melyeket használja fel a névalkotó ember, és azok milyen gyakorisággal fordulnak elő.

Mai előadásomban egyetlen archaikus köznévcsoport, a *csep** ~ *csepe** tövet tartalmazó, helynévi elemként előforduló néhány szó kérdésével foglalkozom. A téma érdekességére az hívta fel a figyelmemet, hogy a Vas megye földrajzi nevei mutatójának készítése során feltűnt, hogy bizonyos köznévi alapelemnek tűnő szavaknak, melyeket már a helybeli lakosság sem tudott értelmezni, határozottan körvonalazható elterjedtsége van. Ennek magyarázata, ha más lehetőségek (pl. a

¹ Vö. BENKŐ LORÁND, A Nyárádmente földrajzi nevei. MNyTK. 74. sz. Bp., 1947.; INCZEFI GÉZA, Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Akad. K., Bp., 1970.; KÁZMÉR MIKLÓS, Alsó-Szigetköz földrajzi nevei. MNyTK. 95. sz. Bp., 1957.; BACH, ADOLF, Deutsche Namenkunde II. Die deutschen Ortsnamen 1.2. Carl Winter Universitätsverlag Heidelberg, 1953–54.

² VÖRÖS OTTÓ, Növénynevek Vas megye földrajzi neveiben: Névtudomány és művelődéstörténet. Szerk. BALOGH LAJOS és ÖRDÖG FERENC. MNyTK. 183. sz. Zalaegerszeg, 1989. 207–11.

táj hasonlósága) nem igazolhatók, arra vezethető vissza, hogy bennük egykori köznévi jelentés lappang. A fent említett többől származó szócsalád egy tagja, a *csepeles* ebbe a körbe tartozott. Az adattárban 15 névben fordul elő. Központja az Őrség, főként a Zala völgye, de Szentgotthárd irányában a magyar nyelvterület széléről, Farkasfáról is van adatunk.

Jelentéstani szempontból figyelemre méltó még a körmendi *Csepel* (C. K. *Csepely*) adat és a Vasvárról származó *Csepe völgye*. Magyarázatukkal később foglalkozom.

A *csepeles*-t tájszóként az ÜMTsz. két helyről adatolja: Rábagyarmaton 1. 'bozótos', 2. 'bozótos hely'; Zalabaksán 'tölgyes' jelentésben, de bővebb magyarázat nélkül. Ez az utóbbi adat mégis alátámasztani látszik azt a feltételezésünket, hogy az Őrség térségéből felbukkanó, területileg arányosan szóródó helynevekben, a *Csepeles*-ekben a tölgy, illetve a tölgyerdő valamely fajtájának a korábbi neve rejtőzik.

Egy korábbi munkámban¹ már felvettem, hogy a térségben a tölgyerdőnek a mainál elterjedtebb voltára utal, hogy a különböző tölgyfajták neve igen gyakori elem a dülőnevekben. Mivel akkori dolgozatom a szókészleti régiségekkel foglalkozott, nem vettem számba a nagyon gyakori *tőfás*, *tölös*, *tölles*, *szálas* szavakat, amely az adatok és a helybeliek információja alapján az érett, nem túl öreg, se nem túl fiatal tölgyerdőnek az általános neve. Valójában az adatok jelentős része a tulajdonnév és a köznév határán van. Már akkor megjegyeztem viszont, hogy a *csepeles*, a *haraszt*, a *csónka*, *csónkás* szintén tölgyes erdő neve, melyek közül az első kettő jelentésében összefügghet, mert ahol az egyik (a *csepeles* az Őrségben) előfordul, ott a másik (a *haraszt*) egyáltalán nem, pedig a megye területén, sőt a nyugati régió egészében elterjedt. A *csónka*, *csónkás* pedig nem ugyanezen a területen (az Őrség térségében) 20 névben van meg 'előregedett, töredezett koronájú fákból álló tölgyes' jelentésben.

Ez a tapasztalat rámutatott arra, hogy mivel a tölgy az itteni élet, a megélhetés szempontjából fontos növény (ház, építés, a disznók makkoltatása), az erdőket átlagos életkoruk szerint is megnevezhetik. Megvolt tehát az öreg erdő neve, megvolt az általános *tőfás*, *tölös*, de nem sikerült azonosítani, illetve igazolni a fiatalos tölgyes régi elnevezését. Újabban ugyanis minden fafajú fölnövekvő erdőt *fiatalos*-nak mondanak a térségben. A gyanú a *csepeles*-re terelődött. A gondot az okozta, hogy az ilyen nevű területek zöme az adattár gyűjtésének idején, sőt általában a régebbi kataszteri térképeken is szántó, rét, legelő volt. Igazolni pedig két dolgot is kell, hogy a szó jelentése 1. fiatal 2. tölgyes. Az utóbbival kezdjük. A név tájszóként való előfordulását ebben a jelentésben, mint korábban említettem, az ÜMTsz. a nem túl távoli Zalabaksáról

¹ VÖRÖS OTTÓ, Szókészleti régiségek vizsgálatának néhány lehetősége Vas megye földrajzi neveiben: Dialektológiai Szimpozion. VEAB Értesítő 1982. 2: 171-4.

adatulja. Ezt látszik igazolni az ugyancsak fentebb említett körmendi *Csepel* (C. K. *Csepely*), amely a Vas megyei adattárban 172/123-as számon szerepel. Bár mai művelési ága szántó, közvetve bizonyítható, hogy a névadás idején erdő lehetett. A tájban ugyanis egy korábbi erdőség maradványaként ma is számtalan tölgyes remíz van, és a név *hová?* kérdésre válaszoló határozóragos alakja *Csepelbe*, azaz igazodik a korábbi művelési ágat jelölő szó, az *erdő* ragvonzatához. A bővebb indoklás megtalálható „Az egyelemű őrségi helynevek *hová* kérdésre válaszoló határozóragos alakjaihoz” című írásomban.¹

A továbbiakban azt szeretném indokolni, hogy a szó jelentése csak a fiatal tölgyesre vonatkozott. Ezt az ÚMTsz.-nek az adatával, a *csep(e)* tö előforduló származékainak alapjelentésével lehet igazolni. A *csepe*, *csepelyes*, *cseplyés*, *csepelyés*, *cseplesz*, *csepőte*, *csepőtés* tájszóként szinte az egész nyelvterületen megvan, és mindenütt kis fát, sarjat, kis növényt, vagy ezzel benőtt területet jelöl. Már eredeti formájában a *csepeles*-t is Rábagyarmaton ’bozotos, bozotos hely’ jelentésben használják. Ugyanezt jelenti Bogádon a *csepelős*, és a Csángó Szótárban a *csepelye*, *csepelyés*. A *cseplye* Mátraalján, Gyöngyösön ’fiatal, sűrű, bozotos erdő’. Borsodszentgyörgyön ’olyan terület, ahol az erdő szántófölddel váltakozik’. A palóc vidéken, Óbáston ’tövises bokor, bozót’. Ipolyszalkán, Ipolytölgyesen ’gyomnövény’, Tápén ’vékony levelű sás’, Szegeden, Kecskeméten ’apró, hitvány, csenevész növény’.² Ugyanezek a helyeken a *cseplyés* ’a megnevezett növényekkel benőtt területet, helyet’ jelöl, vagyis földrajzi köznév.

A szócsaládhoz tartozó *cseplesz* ~ *csetlesz* Csikban, Gyergyóban és egyéb erdélyi településeken ’cserjés, bozotos erdőrész’, az Alföldön, Hódmezővásárhelyen 1. ’csenevész kender, mellyel a nyűtt kendert kévébe kötik’, illetve 2. ’csenevész kukorica’. Átvitt értelemben még Hódmezővásárhelyen éretlenül viselkedő haszontalan gyerekekre, Nagyszalontán hitvány, értéktelen dologra is mondják. A teljesség kedvéért hozzáteszem, hogy Székelykeresztúron ’csúf’, a Nyelvatlasz adatai között ’kócos’ jelentése is van. Udvarhelyen az igei származékát (*csepleszkedik*) akkor mondják, ha valaki ’éretlenül, gyermek módra viselkedik’. Talán ide sorolható az Erdélyből származó *csépenyeges* származék, amely ’kicsi, apró, sarjadó növényt’ jelent.

A szócsaládhoz tartozónak tekintem a *csepőte*, illetve a *csepőtés* köznevet. Szombathelyről, Velemből, Nagykanizsáról, Csersegtomajról, Patosfáról, Lovászpatonáról ’tűskés bokor, bozót, cserje’ jelentésben említi a tájszótár, Sümeg vidékén, Kálmáncsán, Göcsejben ’bokros, bozotos hely’, de Sümegben és

¹ MNyTK. 170. sz. Bp., 1985. 103–9.

² Vö. még: BENKŐ LORÁND, Az anonymusi hagyomány és a Csepel név eredete: MNy. 62[1966]: 134–146 és 292–305.; uő., Anonymus gesztája nyelvészeti revíziójának szükségességéről: MNy. 90[1994]: 131–137.

Kemenespálfán 'kisgyerek, cseppség' is lehet. Melléknévként Bakonyszentlászlón és az Ormányságban 'csenevész' a jelentése. A *csepőte* a Vas megye földrajzi nevei adattárában is előfordul, de viszonylag ritkán. Főként Vasvártól keletre a Kemenesaljaig és a Kemeneshátig. Földrajzi köznévként is 'bokros, bozotos helyként' értelmezhető. A *csepeles* előfordulási helyein viszont ebben a jelentésben a *csarit* a gyakoribb. A *csarit*, *csarita*, *csaritos* alakja mintegy 100 névben fordul elő.

Az ÚMTsz. és a vasi névtár adatait összegezve meggyőzőnek látszik, hogy a Vas megye földrajzi nevei alapján csak tulajdonnévi használatban előforduló szó a történelmi Őrségben és talán a közelében levő nyugati régióban földrajzi köznévként 'fiatal tölgyest' jelenthetett, és így a *csepeles* – *tőfás*, *tölös*, *tölles* – *csonka*, *csonkás* a különböző korú tölgyerdők földrajzi közneve volt. Az ilyen megnevezési differenciáltság másutt is előfordul. Pl. Somogyudvarhelyen a nagyon fiatal tölgyest *csiat*-nak mondják, és talán ez a magyarázata annak is, hogy a *csepeles* és a *haraszt* miért nem fordul elő együtt egy településen a földrajzi nevekben. Hiszen a *haraszt*-ban jól felismerhető a szláv *hrasti* 'nő, növekszik' igető, és történelmi adatok bizonyítják, hogy a Nyugat-Dunántúlon fel kell tételeznünk egy szláv szubsztrátumot, amely kis létszámánál fogva a honfoglalást követően a magyarságba beolvadt. Azért nem említem a ma itt élő szlovéneket és az ún. gradistyei horvátokat, mert tőlük nem sikerült adatot szerezniem gyűjtőútam során. Falvaikban földrajzi névként nem fordul elő a *haraszt*-tal rokonítható szó.

Felvethető még, hogy a *csepeles* miért vesztette el köznévi jelentését. Azt gondolom, hogy ez a tulajdonnévvé válással függ össze. Ha „igazi” helynév már, megmarad akkor is, amikor a fiatal tölgyes felnő, majd esetleg kiirtják és szántó, rét lesz a helyén. A szó köznévi jelentése a konkrét jelölt tárgy megváltozása miatt elavul, mert újabban sarjadó erdő a tölgyes lassú növekedése miatt, esetleg csak 100 év múlva lesz. Akkor meg már a 'fiatal, kicsi' jelentésű szótövekből nem a *csep*-et választják megnevezésére, hanem a ma terjedőben levő *fiatal*-t, tehát a *csepeles fiatalos* lesz.

A helynévi adattárak gyarapodása és a technika ma már lehetővé teszi a magyar nyelvterület összefüggő nagy régióiban a földrajzi köznevek vizsgálatát, és rendszerszerű felépülésének feltárását, esetleg eredetét is. Valóban megismerhetjük, milyen „névjárások” tagolják ezt az értékes lexikai réteget.

VÖRÖS OTTÓ